

ਅਪ੍ਰੈਲ, 1980

ਸਾਹੁਤੀ

60-ਪੈਸੇ

ਅਦਿਰ ਪੜ੍ਹੋ...

- ਕਵਿਤਾ : ਸੁਲਖਣ ਮੀਤ, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨਵ, ਆਰ. ਐਸ. ਸ਼ਰਮਾ
ਰਾਮਪੁਰੀ, ਦਲਜੀਤ ਬੇਦੀ, ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਆਜ਼ਾਦ ।
- ਕਹਾਣੀ : ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਦੀ, ਗੁਰਬਚਨ ਨੰਦਾ ।
- ਸਾਹਿਤ ਚਰਚਾ : ਸ: ਸ: ਅਮੋਲ, ਹਰਿੰਦਰ ਵਾਲੀਆ
- ਲੇਖ : ਮਦਨ ਗੋਪਾਲ, ਬਿਜ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਹਉਰਾ ।
- ਕਲਾ-ਜਗਤ : ਹਰਭਜਨ ਬਟਾਲਵੀ. ਸਰੋਜ ਪਾਂਦੇ
- ਨਾਟਕ : ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫੱਲ, ਸਤਿੰਦਰ ਨੰਦਾ
- ਵਿਅੰਗ : ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਰਾਮ ਲਾਲ ਨਾਭਵੀ, ਜੇ. ਐਲ. ਨੰਦਾ
ਖੇਡ ਜਗਤ, ਪੁਸਤਕ ਰੀਵਿਊ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ

“ਦੇਖਣਾ ਕਿਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਨੂੰ ਲਾਜ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਸਾਰਾ ਆਦਮਪੁਰ ਦਾ ਹਵਾਈ ਅੱਡਾ ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਸ਼ੇਰੇ”, ਰਹੀਮ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਸੀਨੀਅਰ ਅਫਸਰ ਸਾਰੇ ਪੈਰਾਟਰਪਰਜ਼ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਦਾਇਗੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਨਾਹਰਾ ਲਾਇਆ “ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ” “ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪਾਇੰਦਾਬਾਦ” ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਅਸਮਾਨ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ। ਸੀਨੀਅਰ ਅਫਸਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਸਭ ਨੂੰ “ਇੰਸ਼ਾ ਅੱਲਾ” ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਡਿਊਟੀ ਲਈ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਗੋਲੀ ਵਾਂਗ ਆਦਮਪੁਰ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਿਥੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੇ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ।

ਇਹ 1965 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਭਾਰਤ-ਪਾਕ ਜੰਗ ਛਿੜ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦੇ ਪਿਆਸੇ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ। ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਬਾਰੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿੱਤ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਦੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡਿਆਂ ਉੱਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਪੈਰਾਟਰਪਰਜ਼ ਪਕੜੇ ਜਾਣ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਮਿਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਗਿਰਾਉਣ ਲਈ ਤੋਪਾਂ ਫਾਇਰ ਕਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਧਮਾਕਾ ਇੰਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬਿਜਲੀ ਪਈ ਹੋਵੇ। ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਅਨੋਖਾ ਚਾਅ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਲੋਕ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨਾਂ ਤੇ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਫਾਇਰ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਦੇ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ।

ਰਹੀਮ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਕਾਲਰਾ ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਆਦਮਪੁਰ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੋਂ 6 ਕੁ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੇ ਸਥਿੱਤ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁੱਢਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। 1947

ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ 20 ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਦੇਸ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਛੱਡ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਭਾਰਤ ਆਉਣਾ ਪਿਆ। ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਬਹੁਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਕਾਫੀ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਜ਼ਹਿਰ ਭਰੇ ਮਹੌਲੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਇਨਸਾਨ ਐਸੇ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਸੀ।

ਰਹੀਮ ਹੁਸੈਨ ਅੱਲਾ ਰੰਗ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਬੇਟਾ ਸੀ। ਅੱਲਾ ਰੰਗ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਬਹੁਤ ਗੂੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕੋ ਇੱਕ ਧੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹਰਨਾਮੇ ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਕਾਰਦੇ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਪਰਵਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਸਨ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਘਰ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਆਮ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਰਹੀਮ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਇੰਜ ਪਾਲਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ

ਕਹਾਣੀ

ਪੈਰਾਟਰਪਰ

—ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਲਗੀਰ*

ਪਾਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਹਰਨਾਮੇ ਦੀ ਉਮਰ 16 ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਰਹੀਮ ਹੁਸੈਨ ਅਤੇ ਹਰਨਾਮੇ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਸੱਚਾ ਪਿਆਰ ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਸੂਮਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਵੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਅਧੂਰੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਣਗੇ।

ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੰਗੇ ਫਸਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਮਹੌਲੇ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਇਕ ਦਿਨ ਅੱਲਾ ਰੰਗ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ।

“ਸਰਦਾਰ, ਹੁਣ ਸਾਡਾ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਬੇਟੇ ਰਹੀਮ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ-ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਬਾਰਡਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇ”, ਕਹਿੰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਅੱਲਾ ਰੰਗ ਦਾ ਗਲਾ ਭਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦਿਲ

ਪਕਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਪਿਉ ਪੁਤਰ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਪਗੜੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਹਰਨਾਮੇ ਨੇ ਵੀ ਹੱਠ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇੰਜ ਚਾਰੇ ਜਣੇ ਕਦੇ ਬੱਸ, ਕਦੇ ਟਾਂਗੇ ਅਤੇ ਕਦੇ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਬਾਰਡਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇ। ਵਿੱਛੜਨ ਵਾਲਾ ਦਿਸ਼ ਬੜਾ ਦਰਦਨਾਕ ਸੀ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਹੰਝੂ ਪ੍ਰਝਦੀਆ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜ ਗਈਆਂ।

ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾ ਰਹੀਮ ਹੁਸੈਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਹ ਦੋਸਤ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਮਾਰ ਕੇ ਘਰੋਂ ਨੱਠ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ ਬਾਰਡਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਿਉ ਦਾ ਪਿਆਰ ਦੁਬਾਰਾ ਘਰ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਸਤਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਪੈਰਾਟਰਪਰਜ਼ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਭਾਰਤ ਬਾਰੇ ਨਫਰਤ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਚਿੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਗੱਲ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਸੀ ਬਹਿਸ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਜੇ ਕਦੇ ਈਰਖਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੱਦਾਂ ਬੈਠੇ ਟੱਪ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ। ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪੂ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਬਾਰੇ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਇਹ ਮਿਸਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਦੇ ਜੰਜਾਲ ਵਿਚੋਂ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਂਦੀ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ 18 ਸਾਲ ਗੁਜ਼ਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਨਾ ਰਹੀਮ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਰਨਾਮੇ ਨੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਭਰੀ। ਜਦ ਕਦੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਇਕਲੌਤੀ ਧੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਚਲਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਨੂੰ ਕੌਰਾ ਜਵਾਬ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ। ਹਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਣਾ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਹਰਨਾਮੇ ਕੌਰ ਦੀ ਉਮਰ 34 ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਅੱਜ ਰਹੀਮ ਹੁਸੈਨ 38 ਸਾਲ ਦਾ ਅੱਧਖੜ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਪਾਇਲਟ ਆਦਮਪੁਰ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਸੀ

ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਾਇਲਟ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਗਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਆਦਮਪੁਰ ਦੇ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਤੋਂ ਅਗੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਾਇਲਟ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਹਰ ਇਕ ਪੈਰਾਟਰੂਪਰ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਹਰ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਕੋਲ ਬੜੀ ਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਪੈਰਾਟਰੂਪਰਜ਼ ਭੰਜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੈਰਾਟਰੂਪਰਜ਼ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੈਰਾਟਰੂਪਰਜ਼ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਖੜੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਰਹੀਮ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਚੱਪਾ ਚੱਪਾ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਆਦਮਪੁਰ ਤੋਂ ਕਾਲਰੇ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਅੱਜ ਰਹੀਮ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਅੰਗਤਾਈ ਲਈ। ਉਸ ਦੀ ਭਾਰਤ ਬਾਰੇ ਸਿਖਾਈ ਸਾਰੀ ਨਫਰਤ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਲਤ ਹਰਕਤ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਕਾਲਰਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇਗਾ। ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਅੱਜ ਉਸ ਨੂੰ ਮਖਜ਼ਿਦ

ਜਾਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਮਿਰਫ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ ਬੇਸ਼ਕ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਹੀ ਕਰ ਦੇਣ। ਉਹ ਹਰ ਮੁਸਕਲ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਾ ਹਰਨਾਮੇ ਤੋਂ ਚਾਰੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਅਰਮਾਨ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਧਰਤੀ ਵਲ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੈਰਾਸੂਟ ਉਸ ਦੇ ਪੂਰੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਉਤਰਨਾ ਉਸ ਲਈ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।

“ਔਹ ਆਇਆ ਸਾਲਾ ਇਕ ਹੋਰ ਈ”, ਇਕ ਕਿਸਾਨ ਬੋਲਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੱਤ ਵਲਾਂ ਤਿੱਗਦੇ ਪੈਰਾਟਰੂਪਰ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਬਲਦਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਲਈ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਆਏ ਚਾਰ ਪੰਜ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਥੋੜੀ ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਖੇਤ ਵਾਹੁਣ ਆਏ ਕਿਸਾਨ ਵੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਰਹੀਮ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਪਿਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਪਕੜ ਲਿਆ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅੰਧੇਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਥੋੜੀ ਥੋੜੀ ਸ਼ਕਲ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਰਹੀਮ ਹੁਸੈਨ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪਿੰਡ ਕਾਲਰੇ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਥੱਕੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਝਮਕੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਈ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰਿਆ ਦੇਖਿਆ।

“ਮਾਰੋ ਸਾਲੇ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਕੰਜਰ ਦਾ ਫੁੱਤਾ ਕੇ ਨਾ ਨੱਠ ਜਾਵੇ” ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਕਿਸਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਰੋਅਬ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਬੋਲਿਆ।

“ਥੋੜਾ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦਿਉ, ਸਹੁਰੀ ਦਾ ਬੱਕ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ”, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ

ਬਲਦਾਂ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰੈਣ (ਸੋਟੀ) ਚੁੱਕਦੇ ਕਿਹਾ।

ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਥੋੜਾ ਹੌਂਸਲਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਜਗਹ ਦਾ ਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਤੇਰੀ ਮਰਨ ਭੋਂ ਕਾਲਰਾ ਪਿੰਡ”, ਇਕ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ।

“ਮੈਂ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਹੀ ਜਮਪਲ ਆਂ ਸਰਦਾਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ ਪਰ ਸਾਨੂੰ 1947 ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਹੀ..... ਕਹਿੰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੀਮ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਗਲਾ ਭਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ।

“ਮਾਰੋ ਸਾਲੇ ਨੂੰ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ! ਸਹੁਰੇ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਕਿੰਨੀ ਵਧੀ ਹੋਈ ਆ”, ਇਕ ਨੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਦਿਲਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਚੰਟ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਸ਼ਰਿਆਂ ਨੇ। ਰਹੀਮ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਹੀਮ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਸਿਰ ਲਗੂ ਲਗਾਣ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਹੱਥ ਉਠਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਤਿ ਉਹ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਸਮਝਾ ਸਕੇ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਕੁਝ ਨਾ ਚੱਲੀ। ਆਖਰਕਾਰ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ।

“ਚਾਚਾ, ਚਾਚਾ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਬੋਟਾ ਰਹੀਮ..... ਹੁਸੈਨ, ਅੱਲਾ ਰੰਗ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ...”, ਕਹਿੰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਸਕੜੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ।

(ਪੰਨਾ 41 ਦਾ ਬਾਕੀ)

ਅਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖੋ। ਇਹ ਫਿਲਮ ਦੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਕਵੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿਖਾਵਾਂ।

ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਮਹਾਨ ਭਵਨ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋ ਜਿਹੜਾ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਨ੍ਹਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਲੋਕੀਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਅਤੇ ਗੁਲਦਸਤੇ ਲਈ ਖੜੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਟਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤਕ ਦਿੱਸ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਲਓ! ਇਕ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਕਾਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਕਿ ਇਹਦੇ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਵਿਆਂਦੜ ਮੁੰਡਾ ਉਤਰੇਗਾ। ਇਸ ਰਸਮ ਦਾ ਲਾੜਾ ਤਾਂ ਹੱਥ-ਬੰਨ੍ਹੀ ਬਾਰ ਬਾਰ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਐਧਰ-ਓਧਰ ਭਟਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਓਹ ਦੇਖੋ! ਕਵੀ ਜੀ ਮੋਟਰ ਵੱਲ ਭੱਜੇ। ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਕਾਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਨਾਲ ਖੋਲਿਆ ਅਤੇ ਬੜੀ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਝੁਕ ਕੇ ਅਭੀਵਾਦਨ ਕੀਤਾ। ਕਾਰ 'ਚੋਂ ਉਤਰਨ ਵਾਲੇ

ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੰਨੇ-ਪਰਮੰਨੇ ਰਈਸ ਹਨ। ਫੀਤਾ ਕੱਟਣਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਸਿਖਿਆ, ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨੀ ਪੇਸ਼ਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਸਾਹਿਬ, ਰਈਸ ਅੱਗੇ ਵਿਛ ਵਿਛ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਫੋਟੋ-ਗ੍ਰਾਫਰ ਤੜਾਕ-ਫੜਾਕ ਤਸਵੀਰਾਂ ਖਿੱਚ ਰਹੇ ਹਨ।

ਹੁਣ; ਇਹ ਜੋ ਵੱਡਾ ਕਮਰਾ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋ ਇਸ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਆਲਾਸ਼ਾਨ ਸਮਾਨ ਪਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਵੀ ਸਾਹਿਬ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਲਿਆਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਉਦਘਾਟਨ ਦੀ ਰਸਮ ਹੋਵੇਗੀ।

ਮੂੰਚ ਉਤੇ ਮੱਖ-ਅਤਿਥੀ ਪਧਾਰੇ, ਨਾਲ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਲੇਖਕ ਵੀ ਹਨ। ਬੱਚਿਓ! ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋਵੋਗੇ ਕਿ ਇਕ ਬੰਨੇ ਇਕੋ ਜਹੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ 'ਚ ਇਕ ਵਧੀਆ ਕਵਰ ਵਾਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਹਦੇ ਉਤੇ ਇਕ ਵਧੀਆ ਫੀਤਾ ਚੜਿਆ ਹੋਇਐ। ਬਸ ਇਹੋ ਉਹ ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਜਿਹਨੂੰ ਮੁਖ-ਅਤਿਥੀ ਕਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰਨਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਕਿ ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਪਣੀ ਹੀ ਪੁਸਤਕ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦੇ ਕੀ ਅਰਥ? ਪਰ ਬੱਚਿਓ ਇਹ ਪੁਸ਼ਨ ਛੱਡੋ! ਤੁਸੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਖੋ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼

ਅਤਿਥੀ ਵੱਲੋਂ ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸ਼ਾਇਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ; ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆਇਆ; ਕੈਮਰਿਆਂ ਦੇ ਲੋ ਪ ਚਮਕੇ, ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ। ਦੇਖੋ ਅੱਧੀ ਪੁਸਤਕ ਮੁੱਖ-ਅਤਿਥੀ ਦੇ ਹੱਥ 'ਚ 'ਤੇ ਅੱਧੀ ਸ਼ਾਇਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ। ਸ਼ਾਇਰ ਸਾਹਿਬ ਟੇਢੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ! ਬੱਚਿਓ! ਇਹੀ ਉਹ ਵੇਲਾ ਹੈ ਜਿਹਦਾ ਸ਼ਾਇਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਸੀ! ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ-ਪਾਠ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਬੱਚਿਓ! ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ—ਕਈ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਵਾਰ ਵਾਰ ਛੱਪ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਹੁਣ ਸੁਣ ਵੀ ਲਓ! ਲਓ ਉਦਘਾਟਨ ਦੀ ਰਸਮ ਖਤਮ ਹੋਈ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਨੌਰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੋ—ਜਿੱਥੇ ਵੰਨ-ਸਵੰਨੇ ਖਾਣੇ ਮੰਜ਼ ਉਤੇ ਬੜੇ ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਸਜਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਕੀ!! ਮਹਿਮਾਨ ਖਾਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਇਲ੍ਹਾਂ ਵਾਂਗੂ ਡਿੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਬੱਚਿਓ ਹੁਣ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਉਦਘਾਟਨੀ ਰਸਮ ਦੀ ਛੁੱਟੀ—ਨਾਲੇ ਤੁਹਾਡੀ ਵੀ ਛੁੱਟੀ।

*(ਦੀਵਾਨ ਸਟਰੀਟ, ਨਾਭਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਪਟਿਆਲਾ)